

MERKEZİ ASYA'DA VE ANADOLU'DA 15-19. YÜZYILLARDA TEZKİRECİLİK GELENEĞİ

THE TRADITION OF TAZKIRA IN CENTRAL ASIA AND ANATOLIA BETWEEN THE 15TH AND 19TH CENTURIES

DILFUZA RAHMATOVA*

Sorumlu Yazar

SAODAT YULDOSHEVA**

FIRUZA BURİYEVA***

Öz

Günümüzde Orta Asya halklarının kadim köklerine yönelik akademik ilgi; iktisadi ve sosyal yapıdan dinî inanışlara, kozmolojik tasavvurlardan maddi kültür varlıklarına kadar geniş bir yelpazede ivme kazanmaktadır. Türk dünyasının düşünce ve sanat mirası, tarihin en derin katmanlarıyla iç içe geçmiş, çok boyutlu bir yapı arz eder. Bu mirası anlamlandırmada şairlerin yaşam öykülerini, edebî şahsiyetlerini ve eserlerinden seçkileri bir araya getiren “tezkireler”, yalnızca birer biyografi derlemesi değil; edebiyat tarihimizin estetik, ideolojik ve dilsel kodlarını muhafaza eden birer ana kaynak niteliğindedir. Nitekim yakın dönem edebiyat tarihçileri, geçmişin edebî manzarasını kurgularken bu tezkirelerin sunduğu verileri temel birer hareket noktası olarak kabul etmektedir. Son yıllarda, bölge ülkelerinin akademik dünyasında yaşanan kurumsal dönüşümler ve küresel bilimsel standartlara adaptasyon süreci, bu birincil kaynakların disiplinler arası bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Tezkirecilik; sadece metin şerhi değil, aynı zamanda edebî eleştiri ve tarih yazımının müstakil bir dalı olarak kendi gelişim evrelerine sahiptir. Özbek halkının bağrından çıkan Ebu Reyhan Birünî, el-Harezmi, Mirza Ulugbek, Ali Şir Nevâi ve Zahirüddin Muhammed Bâbü'r gibi cihanşümül şahsiyetler; sadece fen bilimlerinde değil, dünya kültür hazinesini zenginleştiren edebî ve felsefî keşiflerde de öncü roller üstlenmişlerdir. Mezkûr şahsiyetlerin bıraktığı mirasın yalnızca sanatsal üretim boyutuyla sınırlı kalmadığı; aynı zamanda edebiyat kuramı, retorik ve tenkit sahalarında da birer ekol inşa ettiği görülmektedir. Ancak Özbek edebiyat bilimi ve edebî tenkit tarihinin tüm yönleriyle eksiksiz şekilde aydınlatıldığını söylemek henüz mümkün değildir. Geçmişin edebî birikimi, durağan bir “mazi” olmaktan ziyade, bugünün edebî süreçlerini de besleyen dinamik bir kaynaktır. Bu bağlamda, tezkirelerin ve klasik eleştiri metinlerinin analizi; kadim devirlerden modern çağa uzanan, kopukluklardan arındırılmış ve bütüncül bir Özbek edebiyat tarihinin inşası için sarsılmaz bir temel teşkil edecektir.

Derleme Makalesi / Künye: RAHMATOVA, Difuza - Saodat YULDOSHEVA - Furuza BURİYEVA. “Merkezi Asya’da ve Anadolu’da 15-19. Yüzyıllarda Tezkirecilik Geleneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Özel Sayı 1 (Ağustos 2026), s. 541-552. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1927794>

* Dr., Institute of Central Asian Peoples’ Languages and Culture under Samarkand State University named after Sharof Rashidov, Semerkant / Özbekistan, e-posta: raxmatovadilfuza99@gmail.com, ORCID: 0009-0005-8316-360X

** Dr., Department of Uzbek Language and Literature, Samarkand State Pedagogical Institute, Semerkant / Özbekistan, e-posta: yuldoshevasaodat75@gmail.com, ORCID: 0009-0008-0164-906X

*** Dr., Department of Uzbek Language and Literature, Samarkand State Pedagogical Institute, Semerkant / Özbekistan, e-posta: buriyevafuruza6@gmail.com, ORCID: 0009-0006-6102-5895

Anahtar Kelimeler: Tezkire, edebiyat tarihi, kaynak çalışmaları, metin çalışmaları, edebiyat eleştirisi.

Abstract

Today, academic interest in the ancient roots of Central Asian peoples is gaining momentum across a wide spectrum, ranging from socio-economic structures and religious beliefs to cosmological perceptions and tangible cultural heritage. The intellectual and artistic legacy of the Turkic world presents a multi-layered structure intertwined with the deepest strata of history. In contextualizing this heritage, tadhkiras which compile the biographies, literary personalities, and selections from the works of poets are not merely biographical compendiums; they are primary sources that preserve the aesthetic, ideological, and linguistic codes of our literary history. Indeed, contemporary literary historians take the data provided by these tadhkiras as a fundamental point of departure when reconstructing the literary landscape of the past. In recent years, the institutional transformations and the process of adaptation to global scientific standards within the academic spheres of the region's countries have necessitated a re-evaluation of these primary sources through an interdisciplinary lens. The tradition of tadhkira-writing is not limited to textual commentary; it possesses its own stages of development as a distinct branch of literary criticism and historiography. Universal figures emerging from the Uzbek people, such as Abū Rayhān al-Bīrūnī, al-Khwārizmī, Mirzo Ulughbek, 'Alī Shīr Nawā'ī, and Zahr al-Dīn Muḥammad Bābur, have played pioneering roles not only in the natural sciences but also in literary and philosophical discoveries that have enriched the world's cultural treasury. It is observed that the legacy left by these figures is not confined to artistic production alone but has also established specific schools of thought in the fields of literary theory, rhetoric, and criticism. However, it is not yet possible to claim that Uzbek literary science and the history of literary criticism have been fully elucidated in all their dimensions. The literary accumulation of the past is a dynamic resource that nourishes contemporary literary processes, rather than being a static "past." In this context, the analysis of tadhkiras and classical critical texts will provide a steadfast foundation for the construction of a holistic Uzbek literary history one that extends from ancient times to the modern era and is purged of historical fragmentations.

Keywords: Tadhkira, literary history, source studies, text studies, literary criticism.

Giriş

Orta Asya halklarının asırlar boyunca şekillenip olgunlaşan millî-manevi değerleri, örf-adetleri ve edebî gelenekleri; diğer halklarla kurulan çok yönlü ilişkilerle birlikte öncelikle dilde ve manevi bir hazine olan edebiyatta yankı bulmuştur. Millî kimliği asırlar boyu muhafaza ederek gelecek nesillere aktaran, şairlerin hayatı ile sanatını bir araya getiren bu yapıtların "tezkireler" olduğu kuşkusuzdur. Bu sebeple tezkireler, zengin vakayiname malzemeleri içermeleriyle edebiyat tarihini ve edebî-estetik görüşleri incelemede hayati bir öneme sahiptir.

Orta Asya'nın toplumsal gelişim süreçleri, sanat ve kültürde ortak özelliklerin doğmasını sağlamıştır. Bu nedenle, Özbek klasik edebiyatındaki edebiyat bilimi ve edebî tenkit hakkında söz açıldığında; hatırat türü eserler ile tezkireler üzerinde durulması elzemdir. Özellikle Nevâî'nin eserlerinin, bilhassa da tezkiresinin, sadece sonraki dönem Özbek edebiyatına değil; 15. yüzyıldan itibaren Özbek, Azerbaycan ve diğer Türk dillerinde vücut bulan tezkire ve hatırat türündeki eserlere gösterdiği tesiri göz ardı etmek mümkün değildir. 15. yüzyıldan sonra hem tarihî hem de çağdaş tezkirecilik geleneği temelinde ortaya çıkan eserlerde bir "bağımsızlık" olgusu göze çarpar. Zira uzak geçmişte yaşamış şairlerden bahsedilirken eski tezkirelerin ve tarihî hatıratların verilerine dayanılır. Bunun neticesinde, bir kaynakta yapılan küçük bir hata veya belirsizlik sonraki kaynaklarda da devam edebilmektedir. Bu durum; Rûdekî, Firdevsî ve Nizâmî gibi isimlerin eserlerini çalışan bilim insanlarınca ispatlanmıştır.

Bu tür tezkirelerin en büyük fazileti, yazarın bizzat kendi çağdaşlarını, sohbetlerinde bulunduğu veya adını duyduğu genç şairleri eserine dahil ederek onlar hakkında oldukça güvenilir biyografik ve edebî bilgiler kaydetmesidir.

Öte yandan, tarihî ve çağdaş tezkire yazarları genellikle sadece meşhur şairlerden söz eder; çeşitli sebeplerle şöret kazanamamış isimlere eserlerinde yer vermezlerdi. Bu durum, pek çok yetenekli kalemin adının tarih sayfalarından silinmesine yol açmıştır. Tezkireciliğin bu eksikliğini henüz 15. yüzyılda isabetli bir şekilde eleştiren Nevâî, çağdaşlarına adadığı *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinin girişinde şöyle yazmıştır: “*Kırık bir gönüle ve mahzun bir kalbe şöyle ilham oldu ki; birkaç varak yazılsın ve bu asrın şairleri ile bu devrin zarıflarının isimleri oraya kaydedilsin. Ta ki bu ihtiyaç sahipleri de önceki büyük şairlerin zeylinde anılsın ve bu takipçiler de o rehberler zümresine katılsın.*”

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, tarihsel tezkirecilik geleneğinin edebiyat bilimi içerisindeki gelişim evrelerini ve bu eserlerin eleştirel fonksiyonlarını bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma sürecinde, türün yapısal özelliklerini ve şair seçim kriterlerini saptamak amacıyla karşılaştırmalı ve tipolojik analiz yöntemine başvurulmuş; tezkireler sadece birer biyografi kaynağı değil, dönemin estetik yargılarını yansıtan metinler olarak tarihsel ve eleştirel yöntem çerçevesinde incelenmiştir. Mevcut eğitim ve metodik literatür ile kuramsal çalışmaların taranması neticesinde elde edilen veriler, edebiyat bilimi disiplini zemininde sentezlenerek kuramsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Ayrıca, incelenen eserlerdeki şair sayıları, nazım türleri ve dönem dağılımları gibi nicel unsurlar istatistiksel veri analizi yoluyla tasnif edilerek, tezkirecilik geleneğinin tarihsel süreçteki somut eğilimleri belirlenmiştir. Bu metodolojik çeşitlilik, ele alınan konunun hem tarihsel derinliğini hem de teorik altyapısını bilimsel bir disiplinle ortaya koymaya imkân tanımıştır.

Konuyla İlgili Tarihsel Gelişim

Orta Asya’da ataların tarihini büyük bir titizlikle; sade, samimi, canlı ve etkileyici bir dille anlatan tezkirelerin en eski örneklerinden biri Ebû Mansur es-Seâlibî’nin *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-Asr* adlı eseridir. Arapça kaleme alınan bu eser, 11. yüzyıl Arap, Acem, Maverâünnehir, Harezm ve Horasan edebiyatı hakkında kıymetli bilgiler sunar. Orta Asya’da tarih anlatıcılığı, geçmişin titizlikle kaydedilmesi kadar bu tarihi etkileyici bir üslupla aktarma arzusuna da dayanır. Bu anlayışın güçlü bir devamı olarak 13. yüzyıldan itibaren tezkirecilik bağımsız bir edebiyat bilimi sahası haline gelmiştir. Bu dönemin önemli örneklerinden biri, Muhammed Avfi Buhârî’nin 1221 yılında Hindistan’da kaleme aldığı *Lübâbü'l-Elbâb* adlı tezkiresidir. Avfi, burada 10. ile 13. yüzyıllar arasında yaşamış yaklaşık 300 şairin biyografilerini, sanat anlayışlarını ve şiir örneklerini bir araya getirerek tezkire türüne yeni bir tarihsel yön kazandırmıştır.

Zamanla tezkirecilik yalnızca edebî kişilerin biyografilerini içeren bir tür olmaktan çıkıp, hayatın farklı alanlarını da kapsayan geniş bir kültürel bellek formuna dönüşmüştür. Edebiyat tarihçisi Botirxon Valixo’jaye’v’in belirttiği gibi, tezkirelerin geniş ve dar anlamda iki türünden söz edilebilir. Geniş anlamda tezkire; tarih, felsefe ve sanatın çeşitli dallarına adanmış olabilir. Feridüddin Attâr’ın *Tezkiretü'l-Evliyâ’sı* veya Gulam Muhammed Dehlevî’nin *Tezkire-i Huşnevisân’ı* (Hattatlar Tezkiresi) gibi eserler buna örnektir. Dar anlamda tezkire ise; edebî-tenkidî görüşleri ifade eden, edebiyatı ve yaratıcılığı incelemeye adanmış bir edebiyat bilimi eseridir (Valixo’jaye’v, 1978, 121). “Tezkire” kelimesi Arapça kökenli olup zikir, yani

“hatırlatma ve kaydetme” anlamlarına gelir. Özbekistan Millî Ansiklopedisi’nde tezkire; şairlerin ismi, mahlası, kökeni ve karakter özelliklerinin yanı sıra eserlerinden örnekler ile müellifin eleştirel yorumlarını içeren kapsamlı bir edebiyat bilimi eseri olarak tanımlanır.

15. yüzyılda Devletşah Semerkandi’nin Tezkiretü’ş-Şuarâ’sı ve özellikle Alî Şîr Nevâî’nin Mecâlisü’n-Nefâis’i ile olgunlaşan bu gelenek, sonraki yazarlar için güçlü bir ekol oluşturmuştur. Bu ekolün 16. yüzyıldaki en dikkat çekici temsilcilerinden biri, Şeybanî sarayında hizmet etmiş Buharalı edip Hasan Hoca Nisoriy’dir. Nisoriy, 1566 yılında tamamladığı *Müzekkirü’l-Ahbâb*’ı Nevâî’nin Mecâlisü’n-Nefâis’inin izinden giderek kurgulamıştır. Bir mukaddime, dört bab ve bir hatimeden oluşan eser, Devletşah ve Nevâî’nin tezkirelerinde yer almayan veya onlardan sonra yetişen 275 kalem sahibini tanıtmaktadır. Özellikle Abdullah Han dönemindeki Mâverâünnehir edebî muhitini anlamak adına eşsiz bir kaynaktır. Müşfikî, Safoî ve Muhammed Bade gibi şairlerin hayatları hakkındaki en güvenilir bilgiler bu eserde toplanmıştır.

Nisoriy, Nevâî’nin tezkirecilik anlayışını hem içerik hem de metodoloji bakımından sürdürmüştür. Eserini yazma sebebini açıklarken dostlarının isteği üzerine Nevâî’nin tezkiresinde bulunmayan çağdaş şair ve âlimleri bir araya getirdiğini belirtir. Şairlere yönelik kısa, öz ve derinlikli değerlendirmeleri ile onların ahlaki ve sanatsal kimliklerine dair analizleri, Nevâî üslubunun yansımasıdır. Nisoriy yalnızca biyografiyle yetinmemiş, eserlerin edebî niteliğine de odaklanmıştır. Örneğin Babür’ün dünyevi aşkı cennet hurilerinden üstün tutan ünlü gazeline yönelik takdirleri, onun edebî tenkitteki insani ve dünyevi bakış açısını doğrular. Nevâî tarafından başlatılan bu ekol, Orta Asya’nın ötesinde Yakın ve Orta Doğu, Kafkasya ve Azerbaycan sahalarında da karşılık bulmuştur. Sadık Bey Sadıkî’nin *Mecmaü’l-Havâs*’ı, Sam Mirza’nın *Tuhfe-i Sâmî*’si ve Lütfali Bey’in *Âteşkedâ-yi Âzer*’i bu zincirin halkalarıdır. Hamid Araslı’nın belirttiği gibi Nevâî mirası, Fuzûlî dönemindeki Azerbaycan edebiyatı üzerinde, hatta nesir dilinde bile derin izler bırakmıştır.

16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında Nevâî üslubunu tekrara düşmeden özgün bir şekilde devam ettiren en önemli isimlerden biri Semerkanlı Sultan Muhammed Noyi Mutribî’dir. 1559 yılında Semerkant’ta doğan Mutribî, ilk eğitimini bu şehrin medreselerinde aldıktan sonra Buhara’ya gitmiş ve Hasan Nisoriy’den edebiyat teorisi dersleri almıştır. Hattatlık ve musiki alanlarında da büyük başarılar elde eden Mutribî, şiir yazmanın yanı sıra ustasının geleneğini sürdürerek dönemin edebî muhitini aydınlatmaya yönelik iki tezkire hazırlamıştır. Bunlardan ilki 1605 yılında Semerkant’ta tamamladığı Tezkiretü’ş-Şuarâ, ikincisi ise 1625 yıllarında Babür’ün torunu Hindistan hükümdarı Cihangir’e ithaf edilen *Nusxa-i Zebâ-yi Cahângîr*’dir. İkinci eseri bizzat Hindistan’a götürüp Cihangir’e sunduğu ve büyük övgüler aldığı bilinir. 1627’de Semerkant’a dönen Mutribî, 17. yüzyılın 30’lu yıllarında hâlâ hayatta olduğu halde vefat tarihi meçhuldür.

Mutribî’nin Tezkiretü’ş-Şuarâ’sı, Fergana, Taşkent, Semerkant, Buhara, Hindistan ve İran coğrafyasında yaşayan 320’den fazla şairi tanıtır. Eserde Tacikçe şiirlerin yanı sıra Özbekçe ve Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış şiirlere de yer verilmesi, dönemin çok dilli ve zengin edebî atmosferini yansıtır. Mutribî’nin şu dizeleri bu estetik duyarlığı ortaya koyar:

Bulbuli dil gulshani ruxsorin aylar orzu,

To ‘tii jon la’li shakkarborin aylar orzu... (Samarqandiy, 1692, 19).

Tezkirede Hindistan, Afganistan, İran ve Azerbaycan’dan gelen şairler yer alsa da ana gövde Fergana vadisi, Taşkent, Semerkant ve Buhara çevresindeki şairlerden

oluşur. Mutribî, şairleri ebced alfabetik sırasına göre dizmiş olmakla birlikte coğrafi gruplandırmaya gitmemiş; Nevâî ve Nisoriy'nin yöntemini izleyerek tanışıklık, sohbet ve eserleri doğrudan duyma gibi kriterleri esas almıştır. Bu yaklaşım, eserin tarihî güvenilirliğini ve değerini artırmıştır. Ayrıca şairlerin şiirlerinin hangi aruz bahrinde yazıldığını kaydetmesi ve yer yer edebî sanatlar ile şiir teorisine dair yorumlar eklemesi, onun derin bir edebiyat kuramcısı olduğunu gösterir.

Mutribî'nin tezkiresi, kompozisyonu, Orta Asya ve Azerbaycan halkları arasındaki edebî ilişkileri incelemesi ve dönemin edebî akımları hakkında sunduğu bilgiler bakımından önemlidir. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyıl başındaki geçiş döneminde, Şeybanîler'den Aştarhanîler'e (Cânîler) uzanan siyasi ve ekonomik zorluklara rağmen Buhara ve Semerkant'ta zanaat, mimari ve edebiyat canlılığını korumuştur. Buhara'daki birçok tarihî eser ile Semerkant Registan'daki Şirdar ve Tillakari medreseleri bu dönemin ürünleridir. Güçlenen ticari ve kültürel ilişkiler sayesinde İran, Afganistan ve Hindistan'dan âlimler, şairler ve hattatlar bu şehirlere akın etmiş, Buhara ve Semerkant'ı Orta Asya'nın önemli kültürel merkezleri haline getirmiştir. Bu bakımdan Mutribî'nin eseri, sadece edebî antoloji değil; 16. yüzyıl sonu Orta Asya'sının toplumsal, kültürel ve sanatsal hayatını belgeleyen vazgeçilmez bir kaynaktır. Modern bilim dünyasında tezkireler, tam da bu zenginlikleriyle toplumsal tarihin, kültürün ve sanatın kodlarını barındıran hazineler olarak kabul edilmektedir.

Türk Edebiyatında Tezkirecilik Geleneği

Türk edebiyatında tezkirecilik, İslam medeniyetinin biyografik künye yazıcılığı geleneğinden beslenen ve şairlerin hayatlarını, eserlerini, kişiliklerini ve sanat anlayışlarını kaydetmeyi amaçlayan önemli bir türdür. Tezkire kelimesi Arapça “zıkr” kökünden gelmekte olup “hatırlatma, kaydetme” anlamlarını taşır. Bu eserler, sadece biyografik malzeme sunmakla kalmamış, dönemin edebî zevkini, sosyal yapısını ve kültürel dinamiklerini yansıtan temel kaynaklar hâline gelmiştir (Sungurhan, 2012, 72). Türk tezkireciliğinin ilk örneği Çağatay sahasında Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* (896/1491) adlı eseridir. Nevâî'den sonra Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan ikinci önemli tezkire ise Sâdık Bey Afşar (Sâdîkî-i Kitâbdâr)'ın *Mecma'ü'l-Havâs*'ıdır. Safevî sarayında kitâbdârlık yapmış olan Sâdîkî, eserinde Safevî, Osmanlı, Özbek ve Bâbürlü şairlerini bir araya getirmiş, Devletşâh, Nevâî ve Tuhfe-i Sâmî tezkirelerini zeyil niteliğinde değerlendirmiştir (Kuşoğlu, 2020, 291). Bu tezkire, özellikle “kedre” gibi arkaik fonemleri koruyan kelimeleriyle dil tarihi açısından da dikkat çekicidir.

Türk tezkireciliğinin ilk örneği kabul edilen *Mecâlisü'n-Nefâis* başta olmak üzere Nevâî'nin lirik şiirlerinde, özellikle de gazellerinde görülen tematik yenilikler; müellifin dil üzerindeki hâkimiyetini ve bu nazım türünün sınırlarını genişlettiğini kanıtlamaktadır. Ruzmanova'nın bulgularına göre şair, geleneksel formların sınırlarını aşarak yeni temalar ve yapılar geliştirmiştir: “Nevâî, bu türün farklı imkânlarını kullanarak yeni temalara ve yapılara sahip gazeller yaratmış, lirik şiirdeki geleneksel özellikleri kullanarak sonraki dönemler için metodolojik bir model sunmuştur” (Ruzmanova, 2023, 104). Kültürel sürekliliğin ve estetik algının aktarıldığı bu tür eserlerde, semantik katmanlar ile metaforik yapılar belirleyici bir rol oynamaktadır.

Son dönem disiplinlerarası araştırmalarda Nevâî, yalnızca bir edebî şahsiyet olarak değil, aynı zamanda düşünce sistemini ve dünya algısını yansıtan metaforik bir yapı kurucu olarak değerlendirilmektedir. Yılmaz, bu durumun bilişsel arka planını şu şekilde temellendirmektedir: “Bilişsel süreçler, Nevâî'nin eserlerinde somutlaşmakta; müellifin insan hayatı ve maneviyata dair felsefi yaklaşımları ile içsel çatışmalarını metaforlar aracılığıyla sembolize ettiği gözlemlenmektedir” (Yılmaz, 2025, 313).

Bu çerçevede Nevâî'nin gerek mesnevileri gerekse divanları; estetik, didaktik ve metafizik yönelimleri birleştiren evrensel ve millî bir kaynak niteliği taşımaktadır. Söz konusu eserler, Doğu şiir geleneğinin kültürel mirasını aktarırken aynı zamanda etik ve didaktik bir değerler dizgesi sunmaktadır.

Anadolu sahasında tezkirecilik, 16. yüzyılda Edirneli Sehî Bey'in *Heşt Behişt* (945/1538) ile başlamıştır. Sehî Bey'den sonra sırasıyla Latîfî (953/1546), Âşık Çelebi (976/1568), Kınalızâde Hasan Çelebi (994/1585-86), Ahdî, Beyânî ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi müellifler türün gelişimine katkıda bulunmuştur (Yiğiterol, 2022, 1176). Sehî Bey'in eseri, Câmî'nin *Bahâristân*'ı, Devletşâh'ın *Tezkiretü's-Şuarâ'sı* ve Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'ini model almakla birlikte Anadolu'daki şiir birikimini kaydetme ihtiyacından doğan özgün bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Eserde 241 şair biyografisi yer almakta, biyografiler genellikle kısa tutulmaktadır.

Türün en önemli dönüşümü Latîfî ile gerçekleşmiştir. Latîfî, *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ* adlı eserinde şairleri alfabetik sıraya koymuş, biyografileri sistematik başlıklar altında (isim-unvan, doğum yeri, öğrenim, meslek, ahlâk, ölüm vb.) ele almıştır. Bu yöntem, tezkireyi kullanım açısından kolaylaştırmış ve biyografik yazımı modern anlayışa yaklaştırmıştır. Latîfî'nin objektif tenkitleri, duygusallıktan uzak üslubu ve şairleri on iki farklı başlıkta incelemesi, kendisinden sonraki tezkireciler için örnek teşkil etmiştir (Canım, 2016, 116). Ancak eseri, bazı şairleri Kastamonulu göstermesi nedeniyle eleştirilmiş ve Râşid Efendi nüshasındaki derkenar notlarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu notlar hem yeni şiir örnekleri hem de ilave biyografik detaylar içermekte olup tezkirelerin statik metinler olmadığını göstermektedir (Şahin, 2020, 163).

Âşık Çelebi'nin *Meşâîrü's-Şuarâ'sı*, tür içinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Eser, şairlerin portrelerini canlı, renkli ve hikâyeleştirici bir üslupla çizmesiyle öne çıkar. Âşık Çelebi, yalnızca edebî değerlendirmelerle yetinmemiş, şairlerin özel hayatlarına, mizaçlarına ve günlük ayrıntılarına da yer vermiştir. Bu yaklaşım, tezkireyi saray-medrese çevresinin ötesine taşıyarak toplumun geniş kesimlerine sirayet etmiş kolektif bir estetik belgesi hâline getirmiştir (Gökyay, 1970, 45). 16. yüzyıl tezkirelerini tarayan çalışmalar, tezkirecilerin birbirlerini nasıl değerlendirdiğini de ortaya koymuştur. Yiğiterol, Sehî'den Gelibolulu Âlî'ye yedi tezkireyi inceleyerek tezkirecilerin biyografilerinde beş tema üzerinden (bilgi yeterliliği, üslup, şairlik değerlendirmesi, tezkireye bakış ve genel kanaat) tahliller yapmıştır. Bu analizler, meslektaşlar arası değerlendirmelerin genellikle yapıcı olduğunu ve merit, eğitim ile sosyal çevrenin temel kriterler arasında yer aldığını göstermektedir (Yiğiterol, 2022, 1176).

Tezkire terminolojisi de ayrı bir inceleme konusudur. Sâlim Efendi'nin XVIII. yüzyıl tezkiresi üzerinden yapılan çalışmalar, "hass, mahsûs, bîkr, bedî', tâze, ter, ferîd, yek-tâ, acîb, garîb, u'cûbe" gibi terimlerin orijinallik, yenilik ve benzersizlik anlamlarında kullanıldığını ortaya koymuştur. Tezkire yazarları, şairleri taklitçi/mukallid ve özgün yaratıcılar olarak sınıflandırmış, yeni mazmun, hayal ve üslup üretme kapasitesini temel değerlendirme ölçütü kabul etmişlerdir (Aydın, 2019, 32). Kınalızâde Hasan Çelebi'ye gelinceye kadarki Anadolu tezkireciliği üzerine yapılan araştırmalar, türün hızlı gelişimini ve şair sayısındaki artışı vurgular. Kınalızâde'nin eseri, 642 şair biyografisiyle önceki tezkirelere göre önemli bir genişleme gösterir ve 122 yeni şairi literatüre kazandırmıştır. Dolayısıyla tezkirecilik geleneği biyografi, edebiyat tarihi ve kültürel tarih disiplinlerinin kesişiminde zengin bir corpus oluşturmaktadır. Modern çalışmalar, tezkireleri hem metin neşri ve tenkidi hem de terminolojik, intertekstüel ve sosyokültürel analizler açısından ele almakta,

türün dinamik yapısını ve Klasik Dönem insanının çok boyutlu profilini gün ışığına çıkarmaktadır. Bu eserler, sadece şairleri değil, dönemin entelektüel hayatını, sanat anlayışını ve değer yargılarını günümüze taşıyan vazgeçilmez kaynaklar olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Tezkire Oluşturma Yöntemleri

Halkın fedakâr evlatları, kendi dönemlerinin bilimini öğrenip geliştirmeye, edebî muhitin en seçkin cevherlerini toplayıp gelecek nesillere bırakmaya gayret etmişlerdir. 17. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan tezkirelerden biri de Maleho Semerkandî'nin *Müzekkirü'l-Ashâb* adlı eseridir. Maleho, gençliğinden beri tezkire yazmaya heves etmiş ve nihayet 1689-1692 yılları arasında *Müzekkirü'l-Ashâb* (Sohbetdaşların Zikri) eserini kaleme almıştır. Eserinde çağdaşı olan şairlerden bahseden Maleho; edebî değeri yüksek şiirleri anlayan bir edebiyat bilimci ve bu tezkirenin ilk araştırmacısı olan Profesör A. Mirzayev'in ifadesiyle, 17. yüzyılın yetkin bir "şiir sarrafı ve söz ustası" olarak görülür. Maleho'nun tezkiresi, çağdaş şairlerin anılmasına adanmış olması bakımından büyük Özbek şairi Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis* tezkiresine yakın bir eserdir. Tacikçe yazılan *Müzekkirü'l-Ashâb*, sadece kendinden önceki tezkire geleneklerine dayanmakla kalmamış, aynı zamanda yenilikler de getirmiştir. Bunu, Maleho'nun esere dahil edilen şairlerin hemen hemen hepsiyle bizzat sohbet etmiş olmasından ve bu sayede her şairin hayatı ile eseri hakkında geniş ve güvenilir bilgiler sunmasından anlamak mümkündür.

Tezkirenin bir diğer önemli özelliği, şairlerin Arap alfabesine göre dizilmiş olması ve her harfle başlayan bölümün başında küçük bir mukaddime (deboça) bulunmasıdır. Bu mukaddime o bölümün amacı ve kimlerin zikrine ayrıldığı yazılır. Maleho, şairlerin eserlerini değerlendirirken ve önemli özelliklerini belirlerken eserlerin muhtevasına ve sanatsal değerine büyük önem veren ileri görüşlü bir şiir uzmanı olduğunu kanıtlar. Aynı zamanda Maleho'nun şairler ve sanat ehli hakkındaki mütalaalarını tarihî olaylarla ilişkilendirerek ifade etmesi de dikkat çeker. Bu özellik Nisoriy'in *Müzekkirü'l-Ashâb*'ında bir ölçüde görülse de *Mecâlisü'n-Nefâis*'te pek rastlanmaz. Bu nedenle Maleho'nun tezkiresi, 17. yüzyıla kadar Özbek ve Tacik dillerinde oluşturulan tezkirelerin ve edebî-tenkidî görüşlerin geleneğini sürdüren ve geliştiren bir eser olarak tanımlanabilir. Müellifin edebî mirasını içeren bu eser 1692 yılında yazılmış olup, 17. yüzyılda Orta Asya ve İran'da yaşamış 160'tan fazla şair hakkında büyük önem arz eden bilgiler sunmaktadır. Özellikle Maleho Semerkandî'nin meşhur Tacik şairi Sayido Nasafî, Lütfullah-Şokir, Hoca Sâm-ı Sâdât, Muhammed Emin Ser-efrâz-ı Semerkandî ve diğerleri hakkında verdiği bilgiler, onların hayat ve eserlerini incelemek için çok kıymetlidir.

Müzekkirü'l-Ashâb tezkiresi bazı özellikleriyle diğer tezkirelerden ayrılır. Şairler hakkında verilen tüm bilgiler güvenilir; çünkü müellif pek çok şairle bizzat hemsohbet olmuş ve eserlerini yakından tanımıştır. Tezkire yazarı, doğrudan iletişim kurduğu şairlerin hayat ve eserleri üzerinde detaylıca durarak örnekler sunar; bu da eserin değerini artırır. Özellikle Maleho'nun 17. yüzyılın meşhur Tacik şairi Sayido Nasafî hakkındaki hatıraları oldukça ilgi çekicidir. Müellif, Sayido'nun Buhara'daki Divanbeyi Medresesi yakınındaki hücrelerden birinde yaşadığını, son derece zarif bir edaya ve tatlı bir dile sahip olduğunu, gazel, muhammes ve mesnevi türlerinde döneminin usta isimlerinden biri olduğunu anlatır. Maleho, keskin bir dikkatle tüm edebî ortamı gözlemler, inceler, genç kalemlerin eserleriyle ilgilenir ve geleceklerine umutla bakar. Örneğin Abdullah Mülhem Buharî hakkında şöyle der: "*Mülhem'in adı Abdullah'ır; o da Buharalıdır... Gençtir. Meydana yeni girmektedir. Geleceğinin parlak olduğu şimdiden görülmektedir.*" Maleho tezkiresinin bir diğer yeniliği, şairleri Arap

alfabesi sırasına göre dizmesi ve her harf bölümünün başına o kısmın amacını belirten küçük mukaddimeler eklemesidir. Maleho Semerkandî'nin sanatkarları bu şekilde bir düzenle sunması, 17. yüzyıla kadar olan Fars-Tacik ve Özbek tezkireciliğinde bir yenilik teşkil ediyordu.

Orta Asya tarihinde 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde fevkalade dehşetli ve kanlı olaylar yaşanmış; kadimden beri şan ve şöhreti dünyaya yayılan halkımız Çarlık Rusyası'nın müstemlekesi haline gelmiştir. Mevcut üç hanlıktan biri olan Hokant Hanlığı'nın tarih sahnesinden silinmesi ve geri kalan iki hanlığın (Buhara ve Hive) devlet haklarının kontrol altına alınmasıyla sonuçlanan bu tarihî süreç, dönemin edebî muhiti üzerinde de derin izler bırakmıştır. Bu dönemde kaleme alınan tezkireler, Özbek ve Tacik edebî-tenkit görüşleri tarihini aydınlatmanın yanı sıra, “yerli halkı” geçmişin edebî mirasıyla tanıştırma görevini de üstlenmiştir. Bu devirde Kaari Rahmetullah Vazih, Abülazim Şer'î, Mirsiddik Haşmet, Afzal Pirmastit, Muhammed Şerif Sadr Ziya, Hacı Nimetullah Muhterem ve Fazlî Namanganî gibi müellifler tarafından ondan fazla tezkire kaleme alınmıştır.

“Mecmuatü’ş-Şuarâ” Üzerine Analiz

19. yüzyıla kadar Orta Asya coğrafyasında manzum tezkireler yazıldığına dair bilgiler olsa da bunlar günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle 19. yüzyıl başlarında Özbekçe ve Tacikçe dillerinde hazırlanan *Mecmuatü’ş-Şuarâ*, manzum tarzda oluşturulmuş ilk tezkire kabul edilir. Bu eserin ardından 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başlarında Buhara ve Harezm’de de manzum tezkire örnekleri verilmiştir.

Hokant Hanı Emir Ömer Han’ın saltanatı döneminde saray şairi Fazlî Namanganî tarafından derlenen bu eserin yapısı şu şekildedir:

1. Hamd, naat ve kitaba dahil edilen şairlere dair kısa manzum karakteristikler.
2. Ömer Han’a ithaf edilen kasideler.
3. Amirî (Ömer Han) şiirleri ve ona yazılan nazireler/payravlar.
4. Muhammes, rubai, tarih ve müşairelerden (şiirleşmelerden) örnekler.

Kitapta mesnevi, bahr-i tavi, kaside, gazel, rubai, muhammes, müseddes, mütessa, mütezad gibi pek çok türden örnekler yer alır. Fazlî Namanganî'nin bu eserindeki 1302 mısralık mesnevilerinde şairlere dair bilgiler ve takrizler bulunur. Giriş bölümündeki 598 mısralık mesnevide ise 101 şairin şiirlerine yer verilmiştir. Eserde dönem hayatını ve geçim şartlarını kaleme alan Gülhanî, Mahmur, Ma’dan ve Hazık gibi şairlerin ideolojik ve sanatsal yeniliklerine dair bilgiler yansıtılmıştır.

Mecmuatü’ş-Şuarâ’nın bir diğer özelliği, biyografik bilgilerin aruzun mütekârib-i müsemmen-i maksûr bahrinde ve şiir formunda yazılmış olmasıdır. Edebiyat biliminde eserin tek müellifi olarak Fazlî Namanganî bilinse de aslında bu tezkire, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Hokant’da yaşayan bir müellifler heyeti tarafından oluşturulmuştur. Fazlî Namanganî bu heyetin lideridir ve kendisi de bir beytinde “*Bu kitabı toplayanlardan biri de benim, bu devirde bana Fazlî derler*” diyerek bu durumu teyit eder. Heyette yer alan diğer önemli isimler arasında Mirza Kalakdar Müşrif İsfahanî ve Hatif mahlaslı Abdunnabi Hocendî bulunmaktadır.

Emir Ömer Han’ın talimatıyla Ocak 1821’de tamamlanan bu eserde; Semerkant, Hocend, Taşkent, Andican ve Buhara gibi yirmiden fazla bölgeden gelen, Özbekçe ve Tacikçe yazan seksenden fazla şairin eserleri ile hayat hikâyeleri yer alır. Eser sadece saray çevresini değil; kadı, müderris, kâtip ve asker gibi farklı sosyal sınıfları da kapsar. Ayrıca dönemin kadın şairleri olan Mahzune ve Üveysî’ye dair bilgiler ile eserlerinden örnekler sunulması eserin kıymetini artırmaktadır.

Tezkirede yer alan gazel ve kasideler ağırlıkta olsa da 19. yüzyıla kadar nadir rastlanan muhammes-kaside, hasht dar hasht-kaside ve mütassa-kaside gibi türler de mevcuttur. Eser, geleneksel bir hamd ile başlar ve ardından şairleri kısaca tasvir eden manzum bir mukaddime ile devam eder. Tezkirenin ana gövdesi, Ömer Han'a dair kasideler ve ardından Amîrî'nin gazellerine diğer şairlerin yazdığı nazirelerle örülmüştür. Müellifler her şairin hayatını ve sanatını yakından inceleyerek karakteristik özelliklerini kaydetmeyi amaçlamışlardır.

Amîrî, Fazlî, Adâ, Hatif, Müşrif, Behçet, Vezir, Cedid, Mahzun, Mîrî, Zâkir ve Kirâmî gibi pek çok şair; farklı türlerdeki eserlerinde Amîrî ve onun yönetimini, hanlığı ve hanlığın menfaatlerini öven şiirler kaleme almışlardır. *Mecmuatü'sh-Şuarâ*'da şairlerin eserlerine belirli bir amaç doğrultusunda değer biçilir ve bu değerlendirmelerde Hokant Hanlığı'nın çıkarları korunur. Bu durum, özellikle Buhara ve Hive hanlıklarından Hokant'a gelerek ileri görüşlü fikirlerini beyan eden şairlerin eserlerine verilen tepkilerde daha açık bir şekilde görülür. Hokant Hanlığı'ndan veya genel olarak zamanın adaletsizliğinden şikâyet eden Buharalı Kâşif gibi şairler şiddetle kınanmış, hatta bu kınamalar diğer hanlık sakinlerine yönelik haksız ithamlara dönüşmüştür. Dolayısıyla bu noktada *Mecmuatü'sh-Şuarâ*, doğrudan Hokant Hanlığı'nın çıkarlarını savunan ideolojik bir esere bürünür.

Buna rağmen, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Hokant'da oluşturulan bu tezkire; edebî muhit hakkında sunduğu zengin bilgiler, edebî akımların temalarını, ana amaçlarını ve görevlerini belirlemeye yardımcı olması bakımından değerlidir. Ayrıca Gülhanî, Mahmur, Ma'dan, Gazi, Akmal, Mahzune ve Üveysî gibi dönemin önemli şairleri hakkında özgün bilgiler içermesi hasebiyle de büyük öneme sahiptir.

Buhara Edebî Muhiti ve Hacı Nimetullah Muhtaram

Buhara edebî muhitinde kendi şiirlerinden ziyade hazırladığı tezkiresiyle ün kazanan ediplerden biri de Hacı Nimetullah Muhtaram'dır. Muhtaram, 1880'li yıllarda Buhara şehrinde doğmuştur. Kaynaklar, onun Emir Abdülâhat döneminde çeşitli idari görevlerde bulunduğunu kaydetmektedir. Muhtaram'den günümüze ulaşan en önemli edebî-tenkidî miras, 1908 yılında kaleme aldığı *Tezkiretü'sh-Şuarâ* adlı eseridir.

Bu eser, esas olarak 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaşayan şairler ve onların eserleri hakkında bilgiler içermektedir. Tezkirede İbret, Âşıkî, Nazmî, Münzim, Sahbâ, Şâik ve Afzal gibi şahsiyetler hakkında sunulan kıymetli haberler, bu ediplerin hayat ve sanatlarını incelemede hayati öneme sahiptir. Muhtaram'ın tezkiresinin en dikkate değer yönlerinden biri, şairlerin gazel, rubai, kaside, ferd ve muhammesleri hakkında müellifin kendi fikirlerini beyan etmesidir. Örneğin, Molla Nazrullah Lutfi Buharî'nin edebî şahsiyetini değerlendirirken onun nazım tekniğindeki ustalığına ve ifade gücüne dikkat çekerek dönemindeki şairler arasındaki müstesna yerini vurgular:

Biyo ey rashk xurshid va qamar ruxsor zeboyat,

Chaman az kamtarin xudam ro 'y jannat inshoyat (Muhtaram, 1976, 118).

(Anlamı: Gel, güneş ve ayın kışkandığı o güzel yüzlü sevgili;

Ben acizden gül bahçesi ve cennet yüzü peydah olur.)

Muhtaram, Lutfi Buharî'nin yukarıda belirtilen matla'lı gazelini alıntılararak; bu eseri döneminin sanatsal açıdan en yüksek örneklerinden biri olarak nitelendirir. Sadriddin Aynî, *Numûne-i Edebiyyât-ı Tâcîk* adlı tezkiresinde Muhtaram ve eseri hakkında bilgiler vererek; *Tezkiretü'sh-Şuarâ*'da yer alan şairlerin toplamda beş bin beyitlik şiirinin derlendiğini belirtir. Günümüzde bu eserin iki önemli el yazması nüshası bulunmaktadır: 1-Tacikistan Bilimler Akademisi El Yazmaları Fonu'nda

korunmaktadır. Bizzat Muhterem tarafından istinsah edilen bu nüshada 125 şairin hayatı ile eseri Arap alfabesi sırasına göre (“elif”ten “kaf” harfine kadar) verilmiştir. 2-Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nde muhafaza edilmektedir. Bu nüsha, 1923 yılında Buhara’da Sadr Ziya tarafından kopyalanmıştır. Eserin son kısmına yapılan eklemelerle bu nüshadaki şair sayısı 175’e çıkarılmıştır

Sonuç

Modern bilimsel metodolojinin sunduğu imkânlar, klasik biyografi yazıcılığının temel taşları olan tezkirelerin yalnızca birer şairler antolojisi değil, aynı zamanda çok katmanlı tarihî, kültürel ve sosyopolitik kaynaklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada incelenen Orta Asya tezkirecilik geleneği ışığında ulaşılan temel bulgu; tezkirelerin İslam medeniyet havzasındaki entelektüel hafızayı muhafaza etme işlevinin ötesine geçerek, dönem şairlerinin ruh dünyalarını, toplumsal konumlarını, edebî muhitlerini ve içinde bulundukları coğrafyanın tarihî kırılmalarını belgeleyen birer kronik belge niteliği taşıdığıdır.

Nevâî ile zirveye ulaşan, Hasan Hoca Nisoriy, Mutribî Semerkandî ve Maleho Semerkandî gibi müellifler tarafından başarıyla sürdürülen tezkirecilik ekolü, sadece biyografik bilgi aktarmakla kalmamış; şairlerin ahlakî ve sanatsal kimliklerini, eserlerinin edebî niteliğini, aruz ve edebî sanatlar konusundaki yetkinliklerini titizlikle değerlendirmiştir. Nisoriy’nin Nevâî üslubunu metodolojik olarak devam ettirmesi, Mutribî’nin ebced sıralaması, aruz bahirlerini kaydetmesi, çok dilli edebî ortamı yansıtması ve Maleho’nun çağdaşlarıyla doğrudan sohbet ederek elde ettiği güvenilir bilgiler gibi yenilikler, tezkirelerin hem gelenekçi hem de özgün birer edebiyat bilimi eseri olarak geliştiğini göstermektedir. Edebî metinlerin odağındaki “insan” unsuru, tezkireler vasıtasıyla salt bir isim olmaktan çıkıp; ahlakî, idealleri, hayalleri, sanatsal üretim süreçleri ve hatta şiir dışı hünerleriyle (hattatlık, musiki vb.) bütüncül bir portreye dönüşmektedir. Özellikle klasik edebiyatımızda “hasbihâl” geleneğiyle iç içe geçen biyografik üslup, sanatçının varoluş gayesini ve evreni anlamlandırma çabasını kayıt altına almıştır. Bu durum, araştırmacıların klasik metinler üzerinde daha isabetli didaktik ve estetik analizler yapabilmesine olanak tanımaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan 15. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başı eserleri (Nevâî’nin *Mecâlisü’n-Nefâis*, Mutribî’nin *Tezkiretü’ş-Şuarâ’sı* ve Maleho’nun *Müzekkirü’l-Ashâb’ı*) ile 19. yüzyıl tezkireleri (*Mecmuatü’ş-Şuarâ* ve Hacı Nimetullah Muhterem’in *Tezkiretü’ş-Şuarâ’sı*); Şeybanîler’den Astarhanîler’e geçişteki siyasi-ekonomik zorluklara rağmen Buhara ve Semerkant’ın kültürel merkez hâline gelişini, çok dilli edebî ilişkileri, Hokant Hanlığı dönemindeki ideolojik ve sanatsal dinamikleri ile Çarlık Rusyası’nın yarattığı tarihî kırılmaları aydınlatması bakımından hayati bir değere sahiptir. Tezkirelerin sadece biyografik veri sunmakla kalmayıp; dönemin dil hususiyetlerini, edebî eleştiri kriterlerini (orijinallik, yenilik, mahsûs tab’, bîkr mazmun vb.), kültürel aktarım mekanizmalarını ve Nevâî ekolünün Yakın Doğu, Kafkasya ve Azerbaycan’a uzanan etkisini de içermesi, onları tarih ve edebiyat sosyolojisi açısından vazgeçilmez kılmaktadır. Netice itibarıyla, bu türdeki eserlerin ilmi bir perspektifle analiz edilmesi, Türk-İslam tefekkür mirasının estetik devamlılığının anlaşılması ve geleceğe aktarılması noktasında stratejik bir öneme haizdir. Tezkirecilik geleneği, ataların tarihini sade, samimi, canlı ve etkileyici bir dille kaydetme idealini günümüze taşıyarak, Orta Asya Türk edebiyatının zengin birikimini aydınlatmaya ve millî-manevi değerleri gelecek nesillere aktarmaya devam edecektir.

Kaynaklar

- Abdullayev, V. A. *O'zbek adabiyoti tarixi*. 2-kitob. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1967.
- Alisher Navoiy. *Majolis un-nafois*. Alisher Navoiy, Asarlar. 15-tomlik, 12-tom. Toshkent, 1966.
- Amonov, U. S. "Folklore in the works of Abdurauf Fitrat". *Theoretical & Applied Science*, 10, 2016, 9-12.
- Amonov, U. S. "Jadidchilik harakati va "Buxoroyi sharif" ro'znomasi". *Ta'lim va innovatsiyalar jurnali*, 5, 2022, 62-68.
- Amonov, U. S. "Nauchniy podxoda. Fitrata k poslovitsam". *Sovremenniy tendensii razvitiya nauki i texnologiy*, 2016.
- Aydın, G. "Sâlim Tezkiresi Işığında Tezkire Terminolojisinde Orijinallık". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3/1, 2019, 31-46.
- Canım, R. "Bir Biyografi Ustası, Bir Klâsik Dönem Edebiyat Eleştirmeni Latîfî ve Şairler Tezkiresi". *Hikmet - Journal of Academic Literature*, 5, 2016, 109-134.
- Canım, R. *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ* (Tenkitli Metin). Ankara: T.C. Ministry of Culture and Tourism (e-book), 2018.
- Edirneli Sehi. *Tezkire-i Sehi*. İstanbul: Kitabhane-I Amed, 1548.
- Gökay, O. "Aşık Çelebi Tezkiresi". *Tarih Dergisi*, 30, 2011, 39-48.
- Gönül, A. *Sehi Bey Tezkiresi: İnceleme, Tenkidli Metin, Dizin*. Harvard University (Department of Near Eastern Languages and Civilizations), 1978.
- Komisyon. "Ensiklopediyai adabiyoti va san'ati tojik". Dushanbe, 1982, 5-tom.
- Kuşoğlu, M. O. "Çağatayca «Mecma'ü'l-Havâs Tezkiresinde Geçen 'Keðre' Kelimesi Üzerine". *HUMANITAS - International Journal of Social Sciences*, 8/16, 2020, 290-298.
- Mallayev, N. *O'zbek adabiyoti tarixi*. Toshkent: Fan, 1976.
- Mutribiy. *Tazkirat ush-shuaro*, 1605.
- Namangoniy, Fazliy. *Majmu'ayi shoiron*, 1821.
- Ne'matullo Muhtaram. *Tazkirat ul-shuaro'yi Muhtaram*. Dushanbe: Donish, 1976.
- O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2000-2006.
- Ruzmanova, R. "Türk Şiirinde Türlerin Gelişimi", *Journal of Turkic Civilization Studies*, Cilt 4, Sayı 2, 2023, 95-104.
- Samarkandi, A. *Matlai Sa'dayn and Complex Bahrain*. 2 volumes. Tashkent: Uzbekistan, 2008.
- Samarqandiy, Davlatshoh. *Shoirilar bo'stoni* ("Tazkirat ush-shuaro"dan). Toshkent: Adabiyot va san'at, 1967.
- Samarqandiy, Maleho. *Muzokir ul-ashob*, 1692.
- Shayxzoda, M. "Tazkirachilik tarixidan". *Asarlar*. Olti tomlik, 4-tom. Toshkent, 1972.
- Solmaz, S. *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı İnceleme-Metin*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Sungurhan, A. "Kınalızâde Hasan Çelebi'ye Gelinceye Kadar Anadolu'da Şu'arâ Tezkireciliğinin Gelişimi ve Tezkiretü's-Şu'arâ'nın Tanıtılması". *Dede Korkut Journal of Turkic Language and Literature Researches*, 3/6, 2013, 71-104.
- Şahin, O. "Latîfî Tezkiresini Derkenardan Okumak: Tezkirenin Râşid Efendi Nüshasındaki Notlar Üzerine Bir İnceleme". *Journal of Selçuk University Faculty of Letters*, 44, 2020, 161-180.
- Valixo'jayev, B. *Saylanma* (1-qism). Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
- Valixo'jayev, B. *XV-XIX asrlar o'zbek adabiy-tanqidiy qarashlari tarixidan*. SamDU asarlari, yangi seriya №138. Samarqand, 1964.
- Valixo'jayev, B., Vohidov, R. *Munaqqidi buzurgi du adabiyot*. Dushanbe: Irfon, 1978.
- Yılmaz, E. "Alisher Navoiy Ijodidagi Metaforik Tafakkur", *Alisher Navoiy Ilmiy-Adabiy*

Merosining Umumbashariyat Ma'naviy va Ma'rifiy Taraqqiyotidagi O'rni (V. Xalqaro Ilmiy konferansiya materyallari). Navoiy: Murruvatli-Dil Press, 2025, 301-313.

Yılmaz, E. "Türkmen Türkçesindeki Deyimler Üzerine Tipolojik Tasnif Denemesi", *Türkolojinin Bilgi Hafızası Ferhat Tamir'e Armağan*. Ed. Fatih Kirişçioğlu, Sümeyra Harmanda, Emine Güven. Ankara: Akçağ Yayınları, 2025, 482-506.

Yılmaz, E. "Özbekistan'ın Küresel Başarılarına Sosyokültürel Bir Yaklaşım ve 2024 Yılıının Analizi", *Türkologik Tadqiqotlar Xalqaro Ilmiy Jurnali*, 2025, Sayı 1 (6), 8-21.

Yığiterol, Ö. F. "Tezkirelerde Tezkireciler: 16. Yüzyıl Örneği". *Ordu University Journal of Social Science Researches*, 12/2, 2022, 1175-1212.